

ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ ПРОЦЕСУ ПІДГОТОВКИ ОФІЦЕРІВ ЗАПАСУ

У статті розглянуто історичні аспекти процесу підготовки офіцерів запасу від підготовки резерву командного складу з числа студентів на базі цивільних вищих і середніх спеціальних навчальних закладів запропонованих у 1925 році до початку 90-х років.

Ключові слова: військові кафедри, офіцери запасу, резерв, студент.

В статье рассмотрены исторические аспекты процесса подготовки офицеров запаса от подготовки резерва командного состава из числа студентов на базе гражданских высших и средних специальных учебных заведений предложенных в 1925 году до начала 90-х годов.

Ключевые слова: военные кафедры, офицеры запаса, резерв, студент.

The article reviews the historical aspects of the preparation of reserve officers training reserve officers of the number of students on the basis of civil higher and secondary specialized educational institutions proposed in 1925 to the early 90's.

Keywords: military department, reserve officers, reserve student.

Вступ та постановка завдання. Як багато десятиліть назад, так і в сьогоднішні дні, будь-яка держава, піклуючись про свою безпеку і ведучи будівництво збройних сил, вирішує проблему їхньої чисельності на мирний і воєнний час. Очевидно, що ці параметри залежать від чисельності населення, розмірів території, географічного положення, економічних і мобілізаційних можливостей, оточення, військово-політичної обстановки у світі і регіоні, видів зовнішніх і внутрішніх погроз, амбіцій вождів і урядів і багатьох інших факторів. Очевидно і те, що бойовий склад і бойові можливості армії воєнного часу повинні бути в кілька разів вище аналогічних величин армії мирного часу для успішного ведення війни або великого військового конфлікту.

Отже, у випадку виникнення погрози війни, збройні сили мирного періоду необхідно доукомплектувати до штату; воєнного часу і заповнювати втрати в ході ведення війни, маючи заздалегідь підготовлений резерв військово-навчених громадян, здатних у найкоротший термін влитися у військові підрозділи і після короткої додаткової підготовки, а можливо і без неї, успішно вести бойові дії в складі свого підрозділу. Такий резерв створюється як з числа громадян, що пройшли військову службу і звільнених у запас, так і з числа громадян, що не служили в армії, але спеціально мали вишкіл того чи іншого рівня по одній з військово-облікових спеціальностей (ВОС).

У цьому ряді особливе місце займає підготовка інженерно-технічного і командного складу для первинних офіцерських посад, тому що серед звільнених у запас офіцерів - кандидатів на первинні посади у воєнний час практично немає. Завдання підготовки офіцерів запасу на посаді командирів взводів, начальників розрахунків і ним рівних у даний час вирішують, в основному, військові кафедри (факультети, військові інститути) ВНЗ.

Здійснювати підготовку резерву командного складу з числа студентів на базі цивільних вищих і середніх спеціальних навчальних закладів запропонував у 1925 році радянський полководець і військовий теоретик М.В. Фрунзе, знаходячись на посаді Народного комісара по військових і морських справах СРСР: «... наша мета: поставити справу так, щоб кожен цивільний ВНЗ, що закінчив, уже був підготовлений до ролі командира по найбільш близькій даному ВНЗ спеціальності і потребував лише в невеликій практичній підготовці».

Постановою Центрального Виконавчого Комітету (ЦВК) і Ради Народних Комісарів (СНК) від 20 серпня 1926 року у ВНЗ і технікумах був уведений вищий допризовний вишкіл студентів (ВДВС). Успішне освоєння курсу ВДВС прирівнювалося до закінчення дивізійної (полковий) школи відповідного роду військ і випускники ВНЗ і технікумів при заклик у ряди Збройних Сил призначалися на посаді молодшого начальницького складу (по

сучасному — сержантського), а що побажали надійти на навчання у військові училища, зараховувалися в них без іспитів .

Слід зазначити, що до 1926 року вишкіл студентів ВНЗ існував, але вона велася за його межами, не була частиною загальною навчальною програмою ВНЗ і проводилася на території прилеглих військових частин. Студенти займалися допризовною підготовкою разом з іншими допризовниками, часто малограмотними, найчастіше ухилялися від занять і іспитів. Високий інтелектуальний потенціал, яким володіли студенти, а також знання, рівень їхньої кваліфікації залишалися незатребуваними: на заняттях у військових частинах студентів, як і інших юнаків, готували до служби як червоноармійців, тобто осіб рядового складу. Це було технічно незручно для усіх: для ВНЗ, частин і організаторів такого навчання в державному масштабі.

Введений в 1926 році вищий вишкіл, хоча фактично вищим не був, але проводився в стінах ВНЗ, був включений в загальну навчальну програму і дозволяв використовувати рівень підготовки студентів значно ефективніше: після належної підготовки під керівництвом військових викладачів вони могли стати висококваліфікованими командними кадрами .

Зміст вищого допризовного вишколу визначалося декретом від 13 грудня 1926 року «Про порядок проходження учнями ВНЗ вищого допризовного вишколу і про відбування ними по закінченню ВНЗ дійсної військової служби». Ця підготовка складалася з теоретичного курсу військової справи, досліджуваного в зимовий період протягом чотирьох навчальних курсів і з двомісячної літньої практики в період спеціальних табірних зборів (табзбір), при цьому до вишколу залучалися не тільки юнаки, але і дівчата.

Теоретична підготовка була розрахована на 180 годин - по 52 години на 1, 2 і 3 курсах і 24 години на 4 курсі.

Програма містила в собі такі дисципліни, як:
тактика;
топографія;
військова адміністрація;
статути Червоної армії;
матеріальна частина;
спеціальні дисципліни (у залежності від профілю ВНЗ).

Основними видами занять були:

лекції;
бесіди;
лабораторні роботи;
показні заняття;
практичні заняття .

Прообразами військових кафедр стали так називані військові кабінети.

За час військового навчання студенти були зобов'язані пройти літні двомісячні збори у військових таборах при тих військових частинах, що відповідали профілеві військової спеціальності студентів. Метою зборів було прищеплювання студентам практичних навичок володіння зброєю і військовою технікою в обсязі рівня підготовки звичайного червоноармійця [1].

Зовсім новим явищем у житті ВНЗ було те, що для керівництва ВДВС були призначені військові керівники з числа кадрових військовослужбовців — досвідчених командирів і начальників Червоної армії. Вони входили до складу академічних органів ВНЗ, брали участь у роботі правління і деканатів із правом дорадчого голосу з усіх питань, зв'язаним з організацією і проведенням занять по вишколі.

Варто підкреслити, що ВДВС була розділом ВНЗ навчальної програми, була обов'язковою дисципліною для всіх які навчаються у ВНЗ і відхилення від вишколу приводило до відрахування з ВНЗ . Таке положення зберігалося до 1930 року.

У серпні 1930 року був прийнятий новий Закон про обов'язкову військову службу, по якому в університетах, інститутах і технікумах замість вищого допризовного вишколу студентів вводилася вища позавійськова підготовка (ВПП). Це було обумовлено тим, що на підставі чотирирічного досвіду ВДВС був зроблений висновок про можливість підготовки з числа студентів ВНЗ середніх командирів запасу (тобто молодших офіцерів).

Відповідно до цього Закону, ВПП вважалася дійсною військовою службою і заміняла термінову службу в армії. Подібне рішення дозволило в передвоєнне десятиліття підготувати велика кількість командних кадрів запасу. З уведенням ВПП на базі військових кабінетів ВНЗ були створені військові кафедри в складі окремих циклів по видах підготовки (політична, тактична, технічна та інші), а на вишкіл, у залежності від специфіки ВНЗ і військової спеціальності, передбачалося від 450 до 580 годин теоретичних занять у ВНЗ і проводився 3 — 4-х місячний табірний збір при військовій частині відповідного профілю. При цьому, як правило, у гуманітарних ВНЗ установлювалися загальновійськові спеціальності військового навчання, а в технічних — військово-технічні (артилерійська, танкова, автомобільна та інші), близькі спеціальностям основного цивільної освіти. При проходженні теоретичного курсу програми вишколу пріоритет віддавався розвитку тим, які навчають, практичних навичок, що закріплювалися в ході табірних зборів. Перший 20-денний навчальний збір організовувався до початку занять у ВНЗ і проходив у формі курсу молодого бійця. Після першого року військового навчання, коли освоювалися основи військової справи, проводився двомісячний табірний збір у літню пору, після проходження якого студенти вважалися підготовленими до рівня молодших командирів (командирів екіпажів, розрахунків, відділень). Протягом двох наступних років здійснювалася підготовка командирів середньої ланки (до рівня командирів взводів). Закінчувалося навчання підсумковим табірним збором і випускним екзаменом з вишколу.

Таким чином, з 1926 по 1930 роки в складі ВНЗ працювали кабінети вишколу, а з числа студентів готували молодших командирів (тобто по сучасній термінології — сержантський склад), а не офіцерів запасу.

Однак у цей період ВНЗ і відповідні структури військового відомства придбали досвід спільної роботи з навчання студентів, що дозволило з 1931 року створити військові кафедри і приступити до підготовки середнього командного начальницького складу запасу, тобто офіцерів запасу.

Поступово у ВНЗ склалися міцні військово-педагогічні колективи, що складаються, як правило, з офіцерів з вищою освітою і бойовим досвідом, створювалася сучасна матеріально-технічна база. Система вишколу студентів стала органічно доповнювати мережа військово-навчальних закладів. Ця система працювала до 1939 року, поки в зв'язку зі збільшенням кількості військових училищ і підвищенням вимог до військово-професійної підготовки командних кадрів уряд СРСР не прийняв рішення про перехід у ВНЗ і технікумах від вищої позавійськової підготовки до первинного військового навчання студентів з метою їхньої підготовки до дійсної військової служби (як рядових) терміном на 1 рік після закінчення ВНЗ (Закон СРСР про загальний військовий обов'язок від 1 вересня 1939 р.), що збереглося до 1944 року.

У ході війни в зв'язку з нестачею командних кадрів середньої ланки СНК СРСР 13 квітня 1944 року прийняв Постанову, відповідно до якого в ряді цивільних ВНЗ знову вводилася військова і військово-морська підготовка офіцерів запасу. Студенти, що не мали офіцерського звання, займалися в обов'язковому порядку, починаючи з 1 курсу, проходячи табірний збір на 2 і 4 курсах по 210-вартовий і 200-вартовий програмі відповідно. При цьому державний випускний екзамен з вишколу був передбачений по закінченню 4 курси [2, с.111-112].

З прийняттям Закону СРСР про загальний військовий обов'язок 1967 р., вишкіл офіцерів запасу вводився в якості обов'язкової майже у всіх ВНЗ країни. Причому, цей Закон

уперше передбачав призов офіцерів запасу на військову службу в мирний час терміном на 2-3 роки, і це положення, закріплене вже новими нормативними актами.

З 1967 року і дотепер для усіх військово-облікових спеціальностей зберігається кількість годин, виділених на військове навчання студентів ВНЗ по програмах підготовки офіцерів запасу : 450 годин – теоретичний курс у ВНЗ; 144 години – практичний курс у період проведення 30-денного табірної збору у військах. Навантаження не змінилося і при підготовці офіцерів запасу збройних сил України.

Дійсною кузницею резерву офіцерських кадрів військові кафедри стали в 60-80-і роки, коли для проходження військової служби, на офіцерських посадах призивалося до 30% їхніх випускників. Вивіреність і стабільність програм вишколу, шефство ведучих військових ВНЗ над родинними військовими кафедрами, систематична перепідготовка і підвищення кваліфікації викладацького складу на академічних курсах і під час стажувань у військах і на підприємствах промисловості, централізоване матеріально-технічне забезпечення навчального процесу – усе це дозволяло військовим кафедрам підтримувати якість військового навчання студентів на досить високому рівні .

Таким чином, що існувала до моменту розпаду СРСР система підготовки офіцерів запасу з числа студентів ВНЗ у цілому заповнювала потреби армії в резерві і кадрах офіцерського складу. Військовими кафедрами 497 цивільних ВНЗ щорічно випускалося порядку 170 тисяч офіцерів запасу практично по всім командним, інженерно-технічним і адміністративним спеціальностям. Протягом 70 років в основі вишколу студентів лежав кількісний принцип, що забезпечує навчання масового резерву офіцерських кадрів на випадок війни. В умовах політичного і військового протистояння двох світових систем такий підхід, видимо, був виправданий і багато в чому сприяв мирному існуванню країни в післявоєнний період .

З початку 90-х років система вишколу студентів переживає глибоку кризу.

По-перше, у зв'язку з загальним скороченням Збройних Сил, практично припинився заклик офіцерів запасу у війська, що давав їм можливість придбати необхідний армійський досвід. Система для оцінки наслідків спроб реформування в цій області військової освіти, приведемо результати соціологічних досліджень, що охопили більш 5 тисяч студентів деяких ВНЗ. Анкетування показало, що мотиви, що вплинули на прийняття ними рішення пройти курс вишколу в період навчання у ВНЗ, такі:

- можливість не бути покликаним на термінову службу – 53,6%;
- можливість прикласти отримані знання в майбутньому – 25,5%;
- розширення кругозору – 16,4%;
- романтика військової служби – 3,5%;
- інші мотиви – 1,1%.

Як бачимо, майже в половини опитаних студентів, що прийшли на військові кафедри, мотивація військового навчання досить прозаїчна — можливість не бути покликаним на термінову службу. Природно, що після прийняття зазначеної законодавчої ініціативи різко збільшилося число студентів, що побажали розірвати контракти про військове навчання в односторонньому порядку протягом останнього навчального року. Наприклад, у більшості київських ВНЗ кожен третій студент вирішила перервати вишкіл .

В Україні на початку 90-х років існували одне відділення та 73 військові кафедри цивільних ВНЗ, [3 , с.1–2]. Щорічний випуск становив понад 25 тис. офіцерів запасу.

Підготовка офіцерів запасу, що здійснювалася з урахуванням потреб Радянського Союзу, не задовольняла ЗС України. Крім того, ВОС, з яких готували офіцерів запасу, зазвичай не відповідали профілю та спеціальностям, з яких готували фахівців із вищою освітою у відповідних цивільних ВНЗ.

Надмірна кількість офіцерів запасу, що їх готували цивільні ВНЗ України, не охоплювала всього необхідного спектра спеціальностей і не відповідала вимогам часу. Тому постали такі нагальні проблеми, як структурна та організаційно-штатна перебудова системи

підготовки офіцерів запасу, скорочення цієї системи, формування нового переліку спеціальностей, організація підготовки офіцерів запасу зі спеціальностей, з яких в Україні підготовка не проводилася, вдосконалення нормативних та організаційно-методичних засад навчання. Важливими чинниками таких змін мала стати позиція керівників цивільних ВНЗ та ставлення до цього процесу студентів. Особливо суперечливими виявилися структурні зміни.

За часів СРСР питання про доцільність наявності військової кафедри в цивільному ВНЗ вирішувалося в Міноборони з огляду на потреби в мобілізаційних ресурсах. Тому в період перебудови 1985–1991 рр., коли мало місце суттєве скорочення ЗС, окремі керівники ВНЗ намагалися позбутися військової підготовки студентів. Одразу після проголошення незалежності України дехто був налаштований на демілітаризацію молоді держави. У середовищі освітян висловлювалися думки щодо скасування військової підготовки. Було навіть видано розпорядження про винесення військової підготовки студентів за межі навчального плану. Стимул для існування військових кафедр з'явився лише тоді, коли військову підготовку, згідно з ухваленим Верховною Радою України Законом "Про загальний військовий обов'язок і військову службу" від 25 березня 1992 р., почали зараховувати студентам як строкову військову службу [4].

Відтоді переважна більшість абітурієнтів-юнаків прагне вступити до тих вищих навчальних закладів, що мають у своєму складі військові кафедри. Дехто з керівників освітніх закладів, що таких кафедр не мали, почали ініціювати їх відкриття.

На території України існували й середні загальноосвітні навчальні заклади військової орієнтації, що готували кандидатів до військових навчальних закладів, зокрема – Київське суворовське військове училище, Криворізька та Львівська спеціальні школи-інтернати з посиленою військово-фізичною підготовкою. Вони теж підлягали як організаційному, так і змістовому реформуванню з урахуванням змін у політичній, економічній та соціальній ситуації в нашій країні.

Висновок. Отже, на території України існувала досить розрізнена мережа військових навчальних закладів, що, з одного боку, мало сприяло створенню нової системи військової освіти, а з іншого – було джерелом значних проблем щодо її трансформації відповідно до реальних потреб та можливостей ЗС України. Крім того, були відсутні органи управління підготовкою військових фахівців, спроможні у стислі терміни організувати та всебічно забезпечити кадрове поповнення ЗС офіцерським складом. Тогочасні нормативно-правова база, навчально-методичні документи та матеріали не відповідали новим підходам до підготовки спеціалістів різних освітньо-кваліфікаційних рівнів згідно з ухваленим на той час (1991) Законом України "Про освіту" [5].

ЛІТЕРАТУРА:

1. Курников Ю.Г., Дружин А.Н. О реформировании военной подготовки студентов в гражданских вузах // Военная мысль, 1997. – № 2. – С 68–76.
2. Полторак С.Н. Военная подготовка политехников Санкт-Петербурга. Исторический очерк. – СПб.: изд-во СПбГТУ, 1996. – 165 с., С.11;
3. Ефимов Н.Н. и др. Педагогические основы военной подготовки студентов в вузе: Учебное пособие. – Изд-во МГУ, 2001. – 312с.
4. Про реформування системи військової освіти в Україні : Наказ Міністра оборони України від 25 липня 1992 р., № 133
5. Закон України "Про загальний військовий обов'язок і військову службу" від 25 березня 1992 р., № 2232-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 27. – С. 878–903.
6. Закон Української РСР "Про освіту" від 23 травня 1991 р., № 1060-ХІІ // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 34. – С. 943–960.

Рецензент: д.пед.н., проф. Маслов В.С.